

**Istoriografia Renașterii franceze.
Ediții prezente în bibliotecile transilvănene**

ELENA DAMIAN
Biblioteca Academiei Române
Filiala Cluj-Napoca

Résumé

*L'historiographie française à l'époque de la Renaissance.
Des éditions présentes dans les bibliothèques de Transylvanie*

Déterminée par le processus de la modernisation d'ensemble de la société, l'historiographie a apporté sa contribution à l'essor général de la culture à l'époque de la Renaissance. Elle a enregistré l'expérience de l'érudition individuelle qui gagne un indiscutable primat. De nombreux mémorialistes et historiens, certains de véritables savants, ont recherché et élogié le passé de la France, en faisant appel aux archives, aux documents qui relataient les faits réels. Par leurs oeuvres érudites, ils ont apporté leur contribution à l'affirmation complète de l'historiographie française à l'époque de la Renaissance. De précieux exemplaires des oeuvres des plus importants auteurs français de la Renaissance occupent une place d'honneur dans les bibliothèques de Transylvanie, des oeuvres qui, par le présent étude, nous voulons les faire connaître à tous ceux qui apprécient les valeurs bibliophiles.

Keywords: *French historiography, Renaissance, scholars, Transylvanian libraries, bibliophile values.*

Apariția Renașterii a fost determinată de procesul modernizării de ansamblu a societății. Marile descoperiri geografice au adus un puternic impuls interesului pentru trecut. Cunoscând alte meleaguri, societatea europeană a putut să se cunoască mai bine pe ea însăși. Ivirea scrisului istoric modern este strâns legată de modernizarea generală a culturii în perioada Renașterii și impregnată de umanismul specific acesteia, opus concepțiilor medievale. El pune în centrul preocupărilor sale omul, omul interesat exclusiv de viața pământească, omul - măsura tuturor lucrurilor. Umanismul a dus la o laicizare a culturii. Învățământul laic, opus celui scolastic medieval, a fost consecința firească pentru o societate care avea nevoie de tot mai mulți oameni instruiți. Noul instrument, tiparul, a

permis o mai largă răspândire a operelor literare și științifice, iar folosirea limbilor naționale le-a făcut accesibile și în rândul oamenilor simpli.

Apariția Reformei și contracararea ei prin Contrareformă au influențat și ele în mod decisiv dezvoltarea vieții intelectuale în întreaga Europă. Modernizarea istoriografiei a fost, prin urmare, o consecință firească a îmbinării acestor procese, a transformărilor survenite în viața socială. Enciclopedismul predomină, personalitățile Renașterii manifestându-se în multiple domenii. Principala trăsătură a istoriografiei umaniste va fi caracterul său laic, raționalist.

Leagănul istoriografiei umaniste, ca și al umanismului renescentist în general, a fost Italia, cultura italiană bucurându-se de o deosebită autoritate, dar o contribuție de seamă i-a revenit și istoriografiei franceze.

Franța dăduse naștere, în Evul Mediu, unei istoriografii foarte puternice, creatoare a unei tradiții greu de înlăturat. Începutul războiului de 100 de ani a marcat epoca marilor cronicari francezi. Luptele dintre Franța și Anglia, desfășurate timp de un secol, au servit cronicarilor drept material pentru scrierile lor. **Jean Froissart** (1335?-1405?) dorea să reînvie gloria de altădată. El era convins că nobilii aveau toate calitățile și, prin urmare, opera lui este părtinitoare. El vede peste tot eroism și îndrăzneală. Cronicile lui au apărut, pentru prima oară, în 1495. Froissart se considera cronicar și nu istoric, el nu dă prea multă atenție problemelor politice, economice sau sociale. El povestește fără să interpreteze critic, dar tablourile dramatice sunt pline de farmec, impresionante, viu colorate.¹

1. Spre deosebire de Froissart, **Philippe de Comynes** (sau **Commines** ori **Comines**, 1447-1511) nu este interesat de latura pitorescă a povestirii. El se numără printre primii cronicari francezi care consideră că evenimentele nu sunt doar opera soartei, ci ele depind, în mare măsură, de voința omului. Commines este conștient că epoca eroismului cu orice preț a trecut. El cercetează, selectează și critică. Opera lui, cea a unui istoric, este și cea a unui psiholog, a unui moralist și a unui artist. Commines „face din istorie o disciplină intelectuală,” spunea André Bossuat.² El are un puternic spirit de pătrundere și de analiză a sufletului omenesc; realizează adevărate portrete psihologice celor pe care îi descrie.

¹ Sorina Bercescu, *Istoria literaturii franceze. De la începuturi și până în zilele noastre*, București, Editura Științifică, 1970, p. 53-54.

² V.-L. Saulnier, *Literatura franceză*, vol. I, traducere de Sorin Mărculescu, București, Editura Albatros, 1973, p. 142.

Commynes îi acordă spiritului critic un rol cu totul nou în prezentarea evenimentelor. Memoriile sale, opt cărți bine documentate, cuprind evenimentele dintre anii 1464-1498, din timpul domniilor lui Ludovic al XI-lea și Carol al VIII-lea.³ Memoriile conțin amintiri personale sau ale unor martori direcți la evenimentele politice și diplomatice ale vremii, aprecieri critice asupra cauzelor și consecințelor evenimentelor respective.⁴ Commynes aparține istoriografiei medievale, prin concepția teologică: întâmplările istorice sunt o manifestare a voinței divine. Memorialistul preferă să judece, să analizeze decât să povestească și, prin acest lucru, el este un precursor al istoriografiei moderne.⁵ El este superior celorlalți cronicari nu atât prin talentul său literar, cât prin calitățile sale de observație și analiză.⁶ Demn de remarcat este faptul că cei mai mari cronicari medievali scriau în limba franceză.

Umaniștii din epoca Renașterii sunt preocupați de a găsi o metodă riguroasă de investigație, începând cu o informare mai precisă și mai extinsă. Mulți autori sunt orientați în lucrările lor originale spre constituirea unei științe istorice moderne, și chiar spre o filosofie a istoriei.

În primii ani ai secolului al XVI-lea, istoria începe să nu mai semene cu epopeea; sub influența individualismului umanist și al antichității regăsite, ea se dezvoltă cu mai multă măreție, dar „păcătuiește” atunci când este scrisă în limba latină. Un produs al umanismului francez îl constituie memoriile, a căror apariție a fost stimulată de multitudinea evenimentelor din secolul al XVI-lea. Ele sunt mult mai numeroase decât în oricare altă țară europeană⁷ și au fost în vogă și în secolul următor.

Istoriografia franceză a înregistrat în epoca Renașterii experiența erudiției individuale, care câștigă un indiscutabil primat. Din dorința de a reda adevărul, istoricii, fie ei catolici sau protestanți, se documentează cu

³ Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 55-56.

⁴ *Scriitori francezi*, coordonator Angela Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 365.

⁵ Vasile Cristian, *Istoriografie generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979, p. 79.

⁶ *Histoire de la littérature française*, vol. I, coordonator Angela Ion, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982, p. 77.

⁷ Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 133.

rigurozitate. Istoricii și memorialiștii vor fi prezentați într-o ordine aproximativ cronologică.

2. Se afirmă acum numeroși savanți, printre care îl amintim, în primul rând, pe **Guillaume Budé** (1468-1540), cel care a fost numit de Erasm „*le prodige de la France*.”⁸ Budé cercetează trecutul Franței, contribuind la cunoașterea mai exactă a instituțiilor antice, prin lucrarea *Annotationes in quattuor et viginti Pandectarum libros* (1508; lucrarea a avut numeroase reeditări: 1524, 1528, 1535 și altele).⁹ Umanistul atacă vehement corupția și setea de câștiguri a aparatului juridic și administrativ al timpului său. Budé întreprinde cercetări privitoare la istoria Franței, apelând la arhive, la documentele care relatau faptele reale și respingând legendele, compilațiile și fantezia cronicarilor medievali, în scopul de a realiza o investigație veridică a instituțiilor din trecutul îndepărtat al țării sale. Prin erudiția și rigoarea informării științifice, opera lui Budé deschide noi căi de cercetare în istoriografia franceză a Renașterii.¹⁰ O bogată informație istorică și filologică stă la baza lucrării *De asse et partibus eius libri V* (Paris, 1514; a avut numeroase reeditări; a apărut și în limba franceză, în anul 1522, cu titlul *Summaire ou épitomé du livre de Asse*, de asemenea cu numeroase reeditări). În această lucrare, Budé pune bazele numismaticii.¹¹ Cercetând monedele romane, autorul zugrăvește un tablou veridic al Romei antice, prilej de referiri critice la prezent.

L’Institution du prince, scrisă în jurul anului 1522, dedicată lui Francisc I, este o culegere de cugetări și referințe la realitatea timpului său. Lucrarea a apărut după moartea lui Budé, în anul 1547, la Paris și Lyon (3 ediții).

3. **Jean Lemaire de Belges** (1473-1525) a încercat să dovedească originea troiană a francilor (în *Illustrations des Gaules et singularités de Troie*). A fost și istoriograful Annei de Bretagne.¹²

⁸ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle*, publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente [Auteurs] Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard Editeurs, 1951, p. 140.

⁹ *Ibidem*, p. 140 și 142.

¹⁰ *Dicționar istoric critic. Literatura franceză*, coordonator Angela Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 31.

¹¹ Vezi și Elena Damian, *Cartea franceză a Renașterii în fondurile Bibliotecii academice clujene*, I, în *Biblioteca și cercetarea*, XI, Cluj-Napoca, 1987, p. 236.

¹² *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 445.

4. Cea mai completă sursă istorică despre domnia lui Francisc I o constituie *Mémoires* (1569) a lui **Martin Du Bellay** (~1495-1559). Autorul utilizează mărturii personale, cât și documentele lăsate de fratele său, diplomatul și istoricul Guillaume Du Bellay (1491-1543), îndeplinind dorința acestuia de a alcătui un tablou istoric al timpului său.¹³

5. Studiile de arheologie îi datorează umanistului **Lazare de Baïf** (~1496-1547) două tratate importante: *De re vestiaria* (1526) și *De re navali* (1536). Al doilea tratat conține și gravuri ilustrând luptele navale ale romanilor, inspirate de Columna lui Traian.¹⁴ Numeroase reeditări sunt mărturie a succesului lor.

6. **Blaise de Monluc** (1502-1577) scrie *Commentaires*. Ca un soldat ce era, el relatează faptele ca atare, fără să țină seama de reguli de stil sau de sintaxă, dar reușește să se facă plăcut. Textul comentariilor sale este cunoscut prin 3 copii, cea mai exactă fiind și cea mai veche. Comentariile au văzut lumina tiparului în anul 1592, în două ediții, la Bordeaux; au existat numeroase reeditări în secolul al XVII-lea.¹⁵

7. Lui **Jacques Cujas** (1510-1590) i se datorează introducerea unei viziuni istorice în studierea dreptului. El studiază dreptul roman în mediul său istoric, îndeplătând glosele și comentariile, plasând textul în timp și în spațiu, lămurindu-l cu ajutorul istoriei și al filosofiei. Studiază instituțiile în evoluția lor. Exeget și istoric, Cujas analizează și lămurește în *Observations et Emendations*.¹⁶

8. **Adrien Turnèbe** (1512-1565) este autorul unei lucrări despre legenda lui Roland: *Chronique et histoire faite et composée par Révérend en Dieu Turpin...*, Paris, 1527, reluată în *La Chronique de Turpin...*, Lyon, 1583.¹⁷

9. Despre **Pierre Driart** nu se cunosc prea multe lucruri, doar că în *Chronique*, redactată între 1522 și 1535, sunt cuprinse memoriile notate zilnic.¹⁸

¹³ *Histoire de la littérature française...*, p. 145; *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 241.

¹⁴ *Histoire de la littérature française...*, p. 34.

¹⁵ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 515-517; Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 125.

¹⁶ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 208-209.

¹⁷ *Ibidem*, p. 674-675.

¹⁸ *Ibidem*, p. 238.

10. **Pierre de La Ramée** (1515-1572) întreprinde cercetări științifice despre originile galice ale Franței în lucrarea sa din 1559, *De moribus veterum Gallorum*, tradusă în franceză, în același an, de Michel de Castelnau. A fost preocupat și de istoria romană în *De Caesaris militia* (1559), lucrare tradusă în franceză în 1583 de către același traducător.¹⁹

11. **Hubert Languet** (1518-1581), în *Vindiciae contra tyrannos...*, (1570), tradusă în franceză cu titlul *La Puissance légitime du prince sur le peuple et du peuple sur le prince* (1581), anticipează prin ideile sale *Contractul social* al lui Jean-Jacques Rousseau. Cartea a fost condamnată să fie arsă. Este expusă, pentru prima oară în Franța, doctrina suveranității populare. Languet proclamă dreptul la răscoală împotriva suveranului care abuzează de putere.²⁰

12. Pe aceeași linie, se înscrie și **François Hotman** (1524-1590) care, prin lucrarea sa capitală, *Franco-Gallia seu Tractatus isagogicus de regimine regum Galliae et de jure successionis* (1573), tradusă în 1574 cu titlul *Gaule-franque* de către Simon Goulart, se dovedește a fi un autor cu vederi democratice. El proclamă dreptul unui consiliu național de a alege și a abroga monarhia.²¹

13. **Michel de Castelnau** (1520-1592), prin *Mémoires*, acoperă perioada 1559-1570. Lucrarea sa va fi publicată abia în 1621 de către fiul său, Jacques. Valoarea memoriilor sale constă în sinceritatea și moderația tonului. Sunt cugetările sale asupra unor evenimente importante la care a luat parte.²²

14. **Philippe Hurault** (1523-1599) și-a redactat *Mémoires* începând cu anul 1586. Memoriile sale au fost tipărite în anul 1636.²³

15. **Etienne de la Boétie** (1530-1563), în *Discours sur la Servitude Volontaire*, lucrare compusă în 1548, care a circulat în manuscris, fiind tipărită mult mai târziu, a susținut că există limite pe care natura și Dumnezeu le impun puterii regale. Dacă ele sunt depășite, poporul are dreptul să se revolte, deoarece nu există putere care să nu se sprijine pe asentimentul supușilor.²⁴

¹⁹ *Histoire de la littérature française...*, p. 146.

²⁰ Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 122.

²¹ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 380.

²² *Ibidem*, p. 161.

²³ *Histoire de la littérature française...*, p. 147.

²⁴ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 122.

16. **Etienne Pasquier** (1529-1615) este cel dintâi istoric francez care a înțeles nevoia unei istorii care să legitimeze, în condițiile unei crize politice, instituțiile regatului. Opera sa se intitulează *Recherches de la France* (1560). El încearcă să răspundă la întrebarea „Ce este Franța?” Răspunsul său este semnificativ: „un popor distinct de altele prin instituțiile lui.”²⁵ Prin aceasta, el deschide calea istoriei civilizației franceze, care se relevă prin originalitatea instituțiilor sale.²⁶ *Les Recherches de la France* este „o monumentală culegere de studii privind trecutul Franței pe tărâm politic, religios și literar.”²⁷ Este socotit adevăratul fondator al istoriografiei în Franța. El a analizat, dintr-o perspectivă novatoare, instituțiile Franței, originea și evoluția lor, precum și cea a moravurilor, ideilor literare și limbajului, considerat în dimensiunea lui socială.²⁸ Ediția din 1621 a lucrării cuprindea 10 cărți.²⁹

17. În epoca Renașterii, se remarcă și preocuparea pentru problemele teoretice ale istoriei. Cea mai importantă contribuție îi aparține lui **Jean Bodin** (1530-1596), filosof și scriitor, autorul lucrării *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (Metoda pentru o mai lesnicioasă cunoaștere a istoriei), în care pune bazele filosofiei istoriei în Franța, apărută în 1566 și reeditată sub titlul *Methodus historica* (în care preconiza o reformă a studiului dreptului prin intermediul istoriei).³⁰ Această lucrare îi aduce autorului ei un succes deosebit; ea este prezentă și în marile biblioteci transilvănene; de exemplu, la Biblioteca Academică clujeană, se păstrează o ediție din 1583, apărută la Lyon, cu însemnări manuscrise și sublinieri ce denotă faptul că ea a fost studiată de cărturarii ardeleni). Lui Bodin i se datorează o mulțime de idei politice, istorice și juridice, clădite într-un adevărat sistem filosofic, în cadrul unei vaste opere, atât în limba franceză, cât și în latină. Lucrarea sa, *Les six livres de la République*, redactată în franceză, în 1576, și apoi tradusă în latină, tot de Bodin, în 1586, este plină de erudiție, un adevărat tratat politic, „o adevărată enciclopedie filosofică și politică,” lucru care îl consacra definitiv. Este primul autor francez

²⁵ Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei universale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 101.

²⁶ *Ibidem*, p. 102.

²⁷ Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 124.

²⁸ *Scriitori francezi...*, p. 409.

²⁹ *Vezi și Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 555-560.

³⁰ Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 121-124.

renascentist care expune cu claritate principiul suveranității statelor, cel care a adus o contribuție esențială la dezvoltarea teoriei climatului, pregătind, astfel, opera lui Montesquieu (și din această importantă lucrare Biblioteca Academică clujeană păstrează două ediții: Paris, 1591 și Frankfurt, 1609).³¹

Prin concepția pe care o are despre istorie, Bodin îi depășește pe ceilalți umaniști; a fost un filosof al istoriei. Deși argumentul teologic ocupă un loc important în opera sa, Bodin considera că evoluția umanității este guvernată de legi și, prin urmare, cunoașterea sa este posibilă. Pornind de la legile existente în evoluția societății, el subliniază că istoricul poate să o cunoască în mod științific. Bodin constată că istoria poate avea trei sensuri: 1. umană (având omul ca obiect); 2. naturală (lumea fizică); 3. divină (Dumnezeu). Prima este supusă unor schimbări continue, ea nefiind niciodată aceeași în două momente diferite, iar ultimele două rămân neschimbate.

Bodin considera statul ca având un rol esențial ca element indispensabil evoluției sociale.³²

Scrisul istoric nu a fost izolat de problemele sociale și politice ale vremii; astfel, Jean Bodin, celebru istoric și filosof, deschizător de drumuri prin *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, considera că istoria explică acțiunile oamenilor care trăiesc în societate, pentru a constata apoi că „în fiecare zi, noi legi sunt create, noi obiceiuri, noi instituții, noi rituri”. Bodin ne apare în lumina tratatului său drept unul din cei mai îndrăzneți critici la adresa interpretărilor istoricilor de până la el. În locul interpretărilor medievale, el propune o istorie a civilizației întemeiată pe ideea progresului istoric.³³

18. François de La Noue (1531-1591) este autorul unor discursuri politice și militare cu titlul *Discours politiques et militaires* (1587), în care, povestind evenimentele vremii, amestecă disertațiile despre strategie sau morală cu cele despre lecturile dăunătoare spiritului. Informațiile sale au

³¹ Elena Damian, *Cartea franceză a Renașterii în fondurile Bibliotecii academice clujene*, II, în *Biblioteca și cercetarea*, XII, Cluj-Napoca., 1988, p. 175.

³² Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 132-133.

³³ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 113-117; *Histoire de la littérature française...*, p. 146.

pretenția de a fi conforme cu realitatea.³⁴ Sunt amintirile unui bărbat de acțiune. Lucrarea sa a fost tradusă și în engleză (1587), în germană (1592) și în olandeză (1613).³⁵

19. **Pierre de Bourdeille** (senior și abate de Brantôme, 1534-1614) este autorul a 3 scrieri: *Vies des hommes illustres et des grands capitains* și *Vies des dames illustres*; ele nu au fost publicate până în 1665; în 1666, va apărea cea mai cunoscută lucrare a sa, *Vies de dames galantes*. Este un povestitor de întâmplări picante, anecdote de scandal și un excelent pictor al moravurilor epocii sale.³⁶ El a început să-și scrie operele din 1583 și le termină între 1584 și 1590; ele sunt mai valoroase din punctul de vedere al artei de povestitor a autorului, decât ca izvoare de documentare istorică.³⁷

20. „*Atunci când scrierea istoriei a fost încredințată oficial unor cărturari francezi, ei au încercat să îmbine forma umanistă cu patriotismul tradițional. Așa a procedat și Bernard de Girard, senior Du Haillan (1535-1610), autorul unei sinteze a istoriei Franței care valorifică bravura militară*”.³⁸ Lucrarea *L'Histoire générale des rois de France*, dincolo de unele confuzii sau imprecizii, se remarcă prin metoda de investigație științifică, întemeiată pe respectul adevărului istoric, extras din surse documentare autentice. El se opune absolutismului monarhic și apără drepturile parlamentare. Alte lucrări mai importante sunt *Regum Gallorum Icones a Pharamundo usque ad Franciscum II* (1559), *L'Etat et succès des Affaires de France ... depuis Pharamond jusqu'au roi Louis XI*, însoțită de *L'Histoire sommaire des comtes et ducs d'Anjou*, 1570. După publicarea lucrărilor sale, începând din 1571, Du Haillan deține funcția de istoriograf al Franței. Proiectul de a realiza o istorie generală a Franței este realizat în 1576.³⁹ Du Haillan este socotit „părintele istoriei Franței.”⁴⁰ A fost inițiatorul muncii științifice moderne.

21. **Henri Lancelot-Voisin de La Popelinière** (1541-1608), în lucrarea *Histoire des histoires* (1599), întreprinde o consistentă critică a

³⁴ Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 125.

³⁵ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 418.

³⁶ Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 125.

³⁷ *Dictionar istoric critic...*, p. 47.

³⁸ Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 132.

³⁹ *Histoire de la littérature française...*, p. 146; *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 265-266.

⁴⁰ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 267.

istoricilor care l-au precedat, inserând aici o examinare critică a scrisului istoric și a dezvoltat o teorie a istoriei, în paralel cu o teorie a civilizației. A fost numit „*istoricul istoriei perfecte*,”⁴¹ deoarece năzuia la aceasta. El vede istoria într-un continuu progres și afirmă superioritatea istoricilor moderni față de antici. „*Istoria nu își propune alt scop și altă finalitate decât profitul pe care îl extragem din adevăr*,” spune La Popelinière.⁴² Această perspectivă asupra istoriei umanității i-a oferit, probabil, și posibilitatea privirii critice a scrisului istoric, în vederea argumentării necesității unei noi istorii.⁴³ *Histoire des histoires*, capodopera sa, bogată mină de informații, se distinge față de celelalte lucrări contemporane de istorie printr-un simț critic extrem de dezvoltat.⁴⁴

22. **Théodore Agrippa d'Aubigné** (1552-1630) începe redactarea lucrării sale, *Histoire universelle*, spre 1600; primele două tomuri au apărut în anul 1619. Este istoria luptelor susținute de protestanții din Franța pentru cucerirea dreptului de exercitare a religiei lor. Cronica începe cu anul 1553, anul nașterii lui Henric al IV-lea și trebuia să sfârșească în anul 1598, data Edictului de la Nantes. D'Aubigné a continuat povestirea evenimentelor până în 1602. El se raportează și la toate evenimentele din Europa care au avut legătură cu istoria Franței. D'Aubigné a primit propunerea de a deveni istoriograf încă din 1577, dar el a început munca de redactare în anul 1600 și a terminat-o spre 1612. A tipărit primele două tomuri în 1619, atrăgându-și condamnarea din partea justiției, unele volume fiind arse de către aceasta. Acest lucru l-a înverșunat și, în 1626, a scos o a doua ediție. A continuat apoi relatarea evenimentelor din anul 1602 și până în 1622, lucrarea rămânând în manuscris până în 1776, când a fost tipărită prima oară. A încercat să fie imparțial, iar capitolele care cuprind amintiri personale sunt cele mai interesante. Vocabularul militar este savuros, bogat în termeni și expresii proprii limbajului soldătesc.⁴⁵

23. **Jacques-Auguste de Thou** (1553-1617) domină istoriografia ultimului sfert de secol. El redactează *Historiae sui temporis*, cu respectul cuvenit pentru faptele istorice, model de erudiție și obiectivitate. Sunt

⁴¹ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 14.

⁴² *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 369.

⁴³ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 18-20.

⁴⁴ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 421.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 65-66; *Histoire de la littérature française...*, p. 146.

descrie evenimentele cuprinse între anii 1543-1572. Lucrarea a fost tipărită între anii 1604-1608, în 5 volume, la Paris. Sunt descrise și evenimentele petrecute în țara noastră între 1546 și 1560, precum și victoria lui Mihai Viteazul la Călugăreni (1595). Pagini din ea au fost traduse de Al. Papiu Ilarian în *Tesauru de monumente istorice*.⁴⁶ El a fost apreciat de Bossuet (1627-1704) drept „*mare autor, fidel istoric*.”⁴⁷ El are un loc aparte printre umaniștii istorici din epoca Renașterii,⁴⁸ datorită eforturilor sale de critică și de imparțialitate.

Preocupările de erudiție ale istoricilor au fost, așadar, deosebit de numeroase în Franța, în epoca Renașterii, însă erudiția modernă atinge aici adevărate culmi abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În urma cercetărilor efectuate în 6 mari biblioteci: 1. Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române (BAC), 2. Biblioteca „Teleki-Bolyai” din Târgu-Mureș (TGM), 3. Biblioteca „Brukenthal” din Sibiu (SB), 4. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca (BCU), 5. Biblioteca „Batthyaneum” din Alba-Iulia (AB) și 6. Biblioteca Documentară din Aiud (A), dintre cei 23 de autori francezi renașcentiști (1480-1624) menționați în lucrare, am regăsit 14 autori în 83 exemplare.

⁴⁶ *Dicționar istoric critic...*, p. 50-51; *Histoire de la littérature française...*, p. 146. În anul 1601, în luna septembrie, a apărut la Paris broșura *Discours de la mort de Michel Voyvode de la Valaquie*, scrisă de Denys Duval. Cf. *Dicționar istoric critic...*, p. 50.

⁴⁷ *Dictionnaire des Lettres françaises...*, p. 664.

⁴⁸ Pentru Renașterea franceză, unii cercetători francezi propun perioada 1480-1624. Vezi: *Littérature française. La Renaissance*, vol. I, 1480-1548, Yves Giraud, Marc-René Yung, Paris, B. Arthaud, 1972; vol. II, 1548-1570, Enea Balmas, Paris, B. Arthaud, 1974; vol. III, 1570-1624, Jacques Morel, B. Arthaud, 1973.

Nr .	Autori: 14	9	9	5	7	5	1
Nr .	Exemplare: 83	28	18	14	11	10	2
	Autorul	BAC (1)	TGM (2)	SB (3)	BC U (4)	AB (5)	A (6)
1.	Th. A. D'Aubigné						
2.	L. de Baif	1	1				
3.	J. Bodin	5	2	3	3	2	
4.	E. de la Boétie						
5.	P. de Bourdeille						
6.	G. Budé	9		5	1	4	
7.	M. de Castelnau						
8.	Ph. de Comines	1	3		2		2
9.	J. Cujas	3	1	3	2		
10.	P. Driart						
11.	M. Du Bellay		1				
12.	Du Haillan						
13.	Fr. Hotman	2	3	2		1	
14.	Ph. Hurault						
15.	Fr. de La Noue		1				
16.	H. Languet	1	3				
17.	La Popelinière				1		
18.	J. Lemaire de Belges						
19.	B. de Monluc						
20.	E. Pasquier				1		
21.	P. de La Ramée				1		
22.	J. A. de Thou	5				2	
23.	A. Turnèbe	1	3	1		1	

În ordinea numărului de exemplare, autorii se prezintă astfel:

G. Budé - 19; J. Bodin - 15; J. Cujas - 9; Ph. de Comines - 8; Fr. Hotman - 8; J. A. de Thou - 7; A. Turnèbe - 6; H. Languet - 4; L. de Baif - 2; M. Du Bellay - 1; Fr. de La Noue - 1; La Popelinière - 1; E. Pasquier - 1; P. de La Ramée - 1.

Dintre edițiile mai deosebite, le menționăm pe următoarele:

- Budé, Guillaume, *Annotationes in quattuor et viginti Pandectarum libros...*[Paris], ab Jodoco Badio Ascensio, 1524, [8], [178] f., in-folio; cu semnătură, cu marca tipografică, chenar ornamentat, cu doi posesori pe pagina de titlu, cu

ștampila de posesor a Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj, din 1871; tipar negru, letrine ornate, text cu marginalia, legătura din pergament gălbui, volum bine conservat (BAC).

- Budé, Guillaume, *Altera aeditio annotationum in Pandectas...*, [Paris], *venundatur Badio*, 1526, [4], 69[70]f., in-folio; cu semnătură, cu marca tipografică, chenar ornamentat, cu ștampila de posesor T. Cipariu (BAC).

- Budé, Guillaume, *Altera aeditio annotationum in Pandectas...*, [Paris], *venundantur Badio (sub prelo Ascensiano, ad 8 Calend. Febru)*, 1528, [4], [70]f. (BAC).

- Budé, Guillaume, [*Annotationes in quattuor et viginti Pandectarum libros...*], *Basileae, apud Thomam Volfium*, 1534, [60], 862 p., in-8° (BAC).

- Budé, Guillaume, *Altera aeditio Annotationum in Pandectas. Opera et expensa Conradi Resch*, *Basileae, in aedibus Thomae Volfij*, 1534, *Mense Septemb.*, [21], 333 [-334]p., in-8° (BAC, 2 ex.).

- Budé, Guillaume, *Annotationes in Pandectas...*, ediție 1551, 2 exemplare, și ediția 1557, 1 exemplar (SB).

- Budé, Guillaume, *De Asse et partibus eius, libri V...*, *Coloniae, in typographiae Soteriana*, 1528, in-8° (SB).

- Budé, Guillaume, *De Asse et partibus eius, libri quinque...*, *Parisiis, Imprimebat Michael Vascosanus... Roberto Stephano et Johanni Roigny*, 1541 (AB).

- Budé, Guillaume, *Idem, Basileae, apud Nic. Episcopium Juniolem*, 1556 (AB).

- Budé, Guillaume, *De Asse et partibus eius, libri V...*, *Lugduni, apud Seb. Gryphium*, 1550, 815, [79]p., in-8° (BAC).

- Budé, Guillaume, *De moneta Graeca ad Gallicam pecuniam aestimata...*, în Pirckheimer, Bilibald, *Priscorum numismatum ad Nurenbergensis Monetae valorem facto aestimatio...*, *Tubingae per Huldenrichum Morbordum*, 1533, [9] f. (f. 24-32), in-8° (BAC).

- Budé, Guillaume, *Forensia...*, *Lutetiae, Rob. Stephanum*, 1548; lucrare foarte rară (AB).

- Budé, Guillaume, *Forensia...*, *Basileae, apud Episcopium Juniolem*, 1557, 334 p., in-8°; lucrare foarte rară (BAC).

- Budé, Guillaume, *Idem* (SB).

- Bodin, Jean, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem...*, [*Lugduni*], *apud Ioann. Mareschallum*, 1583, [16] 396, [11] p., in-8°; cu semnătură, cu marca tipografică, tipar negru, letrine ornate, unele pagini cu marginalia, cu ornamente la sfârșit de capitole, legătura din pergament gălbui, volum deteriorat; posesori Biblioteca Colegiului Reformat din Cluj și Mich Bodohi?, 1767 nov. (BAC).

- Bodin, Jean, *Idem, Lugduni, heredes Joannis Mareschalli*, 1591 (SB).

- Bodin, Jean, *Methodus historica*, în *Artis historicae penus octodecim scriptorum, tom I* (ed. Johannes Wolf), Basileae, ex officina Petri Pernaie, 1579, [32], 995, [76] p., in-8°; cu semnătură, cu marca tipografică, cu ștampila de posesor a Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj, din 1871, tipar negru, letrie ornate, unele pagini cu marginalia, legată în pergament gălbui, volum deteriorat (BAC).
- Bodin, Jean, *Idem*, (TGM).
- Bodin, Jean, *Les six livres de la république*, Paris, chez Jacques du Puys, 1583, [24], 1060, [44] p., in-8°; cu semnătură, cu marca tipografică I.D.P., tipar negru, cu frontispicii, letrine ornate, text în limba franceză, cu marginalia în limba latină, legată în pergament alb, volum deteriorat (BAC).
- Bodin, Jean, *Idem*, 1572 (AB).
- Bodin, Jean, *De Republica libri sex...*, secunda editione..., [Paris], apud Jacobum Du-puis, 1591, [16], 1132, [63] p., in-8°; cu semnătură, cu marca tipografică, cu deviza, cu ștampila de posesor a Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj, din 1871, tipar negru, frontispicii, letrine ornate, legată în pergament gălbui, volum deteriorat (BAC).
- Bodin, Jean, *Idem*, 1584 (2 vol.) (AB).
- Bodin, Jean, *Idem*, 1586 (2 ex.) (SB).
- Cujas, Jacques, *Comment. ex libro XLI digestorum...*, Lugduni, Joannes Tornaesium, 1559, in-folio (SB).
- Cujas, Jacques, *De origine iuris et omnium magistratum et successione prudentium...*, în Crespin, Jean, *Justiniani Institutionum libri IIII (Pars 1-3)* [Genevae, apud Eustathium Vignon], 1580, [24], 423, [23] p.: 175, [1] p. : 224 p., in-12° (BAC).
- Cujas, Jacques, *Idem*, 1597 (BAC).
- Cujas, Jacques, *Paratitla in libros quinquaginta Digestorum, seu Pandectarum Imperatoris Iustiniani*, Lugduni, apud Gulielmum Rovillum, 1587, [32], 351 p., in-16°; cu semnătură, cu marcă tipografică cu deviză, cu posesorul Michaël Kostjan? pe pagina de titlu; pe ultima pagină: *Ex Libris Michaëlis Kostjan?*, 1763 (BAC).
- Cujas, Jacques, *Paratitla in libros IX. Codicis Justiniani praelectionis, Parisiis, apud Sebastianum Nivellium*, 1579, [8], 784 p., in-12°; cu mai mulți posesori (TGM).
- Cujas, Jacques, *Novellarum Constitutionum...*, Coloniae Agrippinae, 1569, in-8° (BCU).
- Cujas, Jacques, *Idem* (SB).
- Cujas, Jacques, *De feudis...*, Coloniae Agrippinae, 1588 (BCU).
- Cujas, Jacques, *Idem*, 1573, in-8° (SB).
- Comines, Philippe de, *De rebus gestis Ludovici, eius nominis undecimi Galliarum Regis et Caroli, Burgundiae Ducis, ... Commentarii...*, ex Gallico facti Latini, a Ioanne Sleidano adiecta est brevis quaedam illustratio rerum et

Galliae descriptio, Argentinae, apud Cratonem Mylium, 1545, 376 [-383] p., in-4°; cu signatură, cu ștampila de posesor T. Cipariu pe pagina de titlu, tipar negru, letrine ornate, cu sublinieri și însemnări manuscrise în carte, cu legătura refăcută din carton (BAC).

- Comines, Philippe de, *De rebus gestis Ludovici, eius nominis undecimi Galliarum Regis et Caroli, Burgundiae Ducis, ... Commentarii...*, ex Gallico facti Latini, a Ioanne Sleidano adiecta est brevis quaedam illustratio rerum et Galliae descriptio, Parisiis, apud Christianum Wechelum, 1545, 395, [1] p., in-8° (TGM).

- Comines, Philippe de, *Chronique et histoire ... contenant les choses advenues, durant le regne de Roy Loys unziemes et Charles huitiesme son filz, A Paris, par Jean Longis, 1556, [9], 450 [recte 460] f., in-12° (TGM).*

- Comines, Philippe de, *De Carolo octavo, Galliae rege et bello Neapolitano commentarii* (trad., comment., Johannes Sleidanus), Argentorati, in aedibus Vendelini Ribelii, 1548, [8], 111, [9] f., in-8° (TGM).

- Comines, Philippe de, *Equitis de Carolo Octavo, Galliae rege...*, Paris, 1561 (BCU).

- Comines, Philippe de, *De rebus gestis Ludovici...*, Paris, 1561 (BCU).

- Comines, Philippe de, *Idem*, 2 exemplare (A).

- Hotman, François, *C. Julii Caesaris De bello Gallico commentarii VII, Lugduni, apud Bartholomaeum Vincentium, 1574, [20], 213, [3]: 173, [1], [20], [2] p., in-folio (BAC).*

- Hotman, François, *P. Sixti V. Fulmen brutum in Henricum ... regem Navarrae et ... Henricum Borbonium principem ... Condaeum evibratum (Cum aliis aliorum opusculis)*, Romae, apud haeredes Antonii Bladii, 1585, [14], 185, [3], 189-231, [8] p., 1 fig. xylogr., 1 tab, in-8°. (TGM).

- Hotman, François, *Brutum fulmen Papae Sixti V. Adversus Henricum... regem Navarrae et... Henricum Borbonium principem Condaeum*, Romae, apud haeredes Antonii Bladii, 1585?, 234, [21], 1 fig. xylogr., in-8°; cu ex libris: Teleki (TGM).

- Hotman, François, *Idem* (SB).

- Hotman, François, *Dialectica Institutionis libri IV, [Genevae], ex officina Jacobi Steorii, 1573, [16], 363 p., in-8°(TGM).*

- Hotman, François, *Novus commentarius. De verbis Juris*, Basileae, Nic. Episcopius, 1563, in-folio (SB).

- Hotman, François, *Quaestonium illustrium liber...*, H. Stephanus, 1573 (AB).

- Thou, Jacques Auguste de, *Historiarum sui temporis...*, edițiile 1604, 1606, 1614, 1617; 5 exemplare (BAC).

- Thou, Jacques Auguste de, *Idem*, edițiile 1604, 1608 (AB).

- Turnèbe, Adrien, *Opera, nunc primum... collecta (Tom I-III), Argentorati, sumptibus Lazari Zetzneri, 1600, [12], 397, [35], 175, [11], 112, [10] p., in-folio; cu ex libris: Conte Carolo Rubbi (TGM).*
- Turnèbe, Adrien, *Idem (AB).*
- Turnèbe, Adrien, *Panegyris de Calisio capto. Ad Henricum II. Francorum regem... de Caletto recepto, în Historicorum opus in quatuor tomos divisum, Basileae, ex off. Henricpetrina, 1574, in-folio; în Tom III, p. 1961-1968 (TGM).*
- Turnèbe, Adrien, *Carolo Maximiliano ano Valesio Francorum Regi Christianissimo, 1570? (BAC).*
- Languet, Hubert, *Vindiciae contra tzrranos, sive de principis in populorum, populiue in principem legitima potestate, [Montbéliard, Jacques Foillet?], 1580, [12], 302, [3] p., in-8° cu ex libris: Teleki (TGM).*
- Languet, Hubert, *Vindiciae contra tyrannos, sive principis in populum, populiue in principem legitima potestate, Ursellis, apud Cornelium Sutorium, 1600, [12], 281, [3] p., in-8° (BAC).*
- Languet, Hubert, *Idem (TGM).*
- Languet, Hubert, *Historica descriptio succeptae a caesarea maiestate... executionis contra S. Rom. Imperii rebelles... anno... 1567, în Historicorum opus in quatuor tomos divisum, Basileae, ex off. Henricpetrina, 1574, in-folio; în Tom IV, p. 2275-2285 (TGM).*
- Baïf, Lazare de, *Opus de re vestimenatria. Eiusdem de vasculorum materiis varietate tractatus, Basileae, in officina Frobeniana, per Hieronymum Frobenium, Ioannem Hervagium et Nicolaum Episcopium, 1531, [11], 125, 79, [33] p., in-8° (TGM).*
- Baïf, Lazare de, *De Vasculis Libellus..., ed. Charles Estienne, Lugduni, apud Seb. Gryphium, 1536, 55, [5] p., in-8°; cu sigantură, cu marcă tipografică, cu ștampilă de posesor a Bibliotecii Colegiului Catolic din Cluj, tipar negru, letrine ornate, cu legătura refăcută, volum bine conservat (BAC).*
- Du Bellay, Martin, *Commentariorum de rebus Gallicis, libri decem (traducător Hugues Sureau), Francofurti, apud Andreanum Wechelum, 1574, [16], 432, [12] p., in-folio; cu ex libris: Teleki și posesorii: Thomas M. Holdentzcius și Severinus Georg f. Brünnow (TGM).*
- La Noue, François de, *Disputatio de bello Turcico, în Camerarius, Joachim, De rebus Turcicis commentarii duo (Cum aliis aliorum opusculis), Francofurti, apud heredes Andreae Weheli, Claudium Marnium et Ioan. Aubrium, 1598, 143, [1] p., in-folio; (p. 93-123) (TGM).*
- La Popelinière, Henri Lancelot-Voisin de, *L'histoire de France..., 1581 (BCU).*
- Pasquier, Etienne, *Les recherches de la France, Paris, 1596 (BCU).*
- Ramée, Pierre de La, *Liber de moribus veterum..., Basileae, 1574 (BCU).*